

COMPONENTE ALE MODERNIZĂRII ÎN BANATUL ISTORIC LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Ioan Munteanu

Componentă esențială a civilizației, modernizarea a fost un proces istoric complex care a cuprins toate formele de activitate umană și s-a reflectat în principalele manifestări din societatea europeană. A înregistrat ritmuri și intensități diferite în cursul timpului, a cunoscut diferențieri sensibile între lumea orășenească și cea rurală. S-a implementat diferit în straturile sociale ale populației și în categoriile profesionale. Modernizarea a fost un fenomen care a cuprins societatea în ansamblul ei, dar care s-a concretizat în nuanțări specifice în plan economic, social, cultural și în mentalitățile oamenilor. De aceea, în argumentarea cu date concrete a complexității acestui fenomen trebuie să avem în vedere mutațiile înnoitoare care se derulau în structurile economice și sociale, în nivelul de instruire și în ocupațiile locuitorilor, în manifestările lor cotidiene și în schimbările produse în stilul lor de viață.

Banatul istoric a înregistrat primele forme certe în procesul modernizării odată cu instalarea stăpânirii habsburgice în secolul al XVIII-lea¹. S-a datorat, în primul rând, măsurilor de organizare administrativă și economică adoptate de noile autorități². Schimbările au fost importante și s-au desfășurat într-un ritm inegal până la mijlocul secolului al XIX-lea pe cuprinsul întregii provincii.

Intensitate mai mare și forme de manifestare mai ample se înregistrează în zonele care prezentau interes economic și în centrele urbane. De un fenomen accentuat de modernizare considerăm că se poate vorbi din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și, în special, după depășirea efectelor crizei economice din deceniul al optulea. Începând cu deceniul nouă, societatea din Banatul istoric cunoaște o evidentă stabilitate, se înregistrează un progres real în plan demografic, economic, cultural, în privința

¹ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Ed. Facla, Timișoara, 1986, p.53-60.

² Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul Imperial, 1716-1778*, Editura de Vest, Timișoara, 1997; Bujor Surdu, *Liniile dezvoltării economice a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea, până la răscoala lui Horea*, în „Anuarul Institutului de Istorie”, vol. III, Cluj, 1960; Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timiș. Monografie*, Ed. Marineasa, Timișoara, 1998.

instruirii școlare și profesionale, a condițiilor de viață³. Factorii de influență socio-economică și culturală sunt tot mai numeroși și prin interferarea lor multiplă facilitează desfășurarea unui important proces de modernizare, care cuprinde întreaga societate⁴. Legislația adoptată până la primul război mondial acordă avantaje ramurilor industriale și sistemului de credit. Construirea întinsei rețele de drumuri și de căi ferate a scos din izolare un mare număr de localități, le-a pus în avantajoase legături comerciale și culturale.

Extinderea și diversificarea rețelei școlare a îngăduit creșterea nivelului de pregătire profesională, a sporit interesul pentru informație și receptarea noilor valori ale civilizației europene.

Construirea gărilor și a rețelei feroviare, amenajarea Portului de la Timișoara a impulsionat dezvoltarea rapidă a transporturilor și impun, în așezările bănațene, cerința unor noi ocupații, moderne, și necesitatea instruirii pentru exercitarea lor. Acumulările de capital rezultate din dezvoltarea industriei și comerțului determină întemeierea de instituții bancare la orașe și în localitățile rurale mai mari. Chiar dacă băncile populare de la sate aveau un capital social redus, ele constituiau instituții care implicau ocupații și activități noi, distincte de îndelungata tradiție a economiei agricole. O serie de așezări rurale mai mari (Reșița, Bocșa, Oravița, Deta, Făget, Jimbolia, Ciacova, Sănnicolaul Mare ș.a.) devin centre de polarizare a satelor învecinate și le încurajează progresul. O parte din așezările rurale, mai ales din întinsul spațiu al Câmpiei Bănațene, însumează treptat noi valori sociale și economice, percep șansa unui standard de viață mai bun prin perfecționarea utilajului agricol și valorificarea comercială a produselor. Schimbări însemnate se produc la orașe prin extinderea telefoniei, introducerea iluminatului electric, asphaltarea străzilor și construirea trotuarelor, introducerea canalizării și a rețelei de alimentare cu apă. Treptat, orașele își modifică înfățișarea. Toate aceste mutații complexe s-au implementat în fenomenul modernizării. Realitățile bănațene din primul deceniu al secolului al XX-lea confirmă cu claritate amplitudinea acestui fenomen.

Realizările și *orientările* din domeniul industriei la începutul secolului al XX-lea definesc o componentă esențială din procesul de modernizare înregistrat de societatea bănațeană. Statisticile din perioada respectivă sunt revelatoare în această privință.

Informațiile statistice rezultate din recensămintele periodice maghiare atestă progresul și orientarea modernă a industriei din Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea. În decurs de numai un deceniu (1900-1910), numărul stabilimentelor economice considerate industriale a crescut cu 3186, respectiv cu 8,1%. A fost un progres important, mai cu seamă în orașul Timișoara, unde numărul unităților cu profil industrial a sporit cu 21,8%. Semnificativ este sensul în care a decurs această dinamică.

³ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara. Monografie*, Ed. Mirton, Timișoara, 2002, p.133-167; 261-337.

⁴ Valeriu Leu, *Modernizare și imobilism*, Ed. Banatica, Reșița, 1998, p.23-44.

Stabilimentele înregistrate fără angajați, deci simple ateliere familiale tradiționale, cunosc o reducere numerică de 5,5% din totalul unităților economice industriale. În schimb, întreprinderile cu până la 20 angajați, considerate mici și mijlocii, au înregistrat un spor de 5,1%. Orientarea spre utilizarea muncii salariate și dezvoltarea modernă a stabilimentelor industriale este evidentă. O demonstrează, mai cu seamă, evoluția întreprinderilor mari, care aveau peste 20 angajați. Acestea înregistrează o creștere numerică cu 124 unități (de la 106 la 230) între anii 1900 și 1910, respectiv cu 117%. În raport cu anul 1900, în anul 1910 întreprinderile mari dețin un procentaj dublu din totalul unităților industriale înregistrate. Această evoluție cantitativă pozitivă a fost însoțită de extinderea domeniilor industriale care marcau direcțiile prioritare de modernizare economică.

Tabel 1. Dinamica industrială între anii 1900-1910⁵

Comitat/ oraș	Număr întreprinderi															
	Total				Fără angajați			1-10 angajați			11-20 angajați			Peste 20 angajați		
	1900	1910	Creștere		1900	1910	Difer.	1900	1910	Difer.	1900	1910	Difer.	1900	1910	Difer.
	Nr.	Nr.	Nr.	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Caraș-Severin	8229	8803	574	7,0	71.3	65,7	-5,6	27,9	32,8	4,9	0,3	0,6	0,3	0,5	0,9	0,4
Timiș	10104	10836	732	7,2	69,4	65,1	-4,3	30,4	34,0	3,6	0,1	0,8	0,7	0,1	0,1	-
Torontal	16109	17221	1112	6,9	69,4	65,4	-4,0	30,3	33,9	3,6	0,2	0,4	0,2	0,1	0,3	0,2
Timișoara	2778	3384	606	21,8	60,7	55,9	-4,8	36,9	41,2	4,3	1,2	2,1	0,9	1,2	1,8	0,6
Vârșeț	1276	1334	58	4,5	58,9	51,8	-7,1	46,6	46,5	-0,1	1,3	0,9	-0,4	0,3	0,8	0,5
Pancevo	890	934	44	11,7	58,3	51,2	-7,1	47,9	46,5	-1,4	0,6	1,7	1,1	0,3	0,6	0,3
TOTAL	39386	42572	3186	8,1	64,7	59,2	-5,5	34,3	39,4	5,1	0,6	0,6	0,0	0,4	0,82	0,42

Tabel 2. Domenii moderne de activitate industrială. Numărul întreprinderilor în anul 1900⁶

Ramura industrială	Caraș-Severin	Timiș	Torontal	Timișoara	Vârșeț	Pancevo	Total
Industria de măgîn	4	3	2	6	1	1	14
Centrale electrice	3	-	1	1	1	-	6
Instrumente medicale	5	1	1	5	1	1	14
Industria lăunii	6	3	10	6	1	7	33
Prelucrarea cărnii	3	22	3	7	1	-	36
Abatoare	2	3	3	1	1	-	10
Produse cosmetice	9	9	26	7	3	-	54
Fabrici de lenjerie	2	4	2	3	-	2	13
Întreprinderi de construcții	38	27	41	23	8	6	143

⁵ *Magyar Statisztikai Közlemenyek*, vol.12, Budapesta, 1906, p.246-256.⁶ *Idem*, vol.48, p. 24-27.

În cele trei comitate bănăţene se aflau în activitate şase centrale electrice pentru iluminatul public şi privat; 54 unităţi pentru realizarea produselor cosmetice; 10 abatoare; 14 fabrici pentru producerea instrumentelor medicale, etc.

O componentă importantă a procesului de modernizare din societatea bănăţeană a constituit-o preocuparea pentru înzestrarea tehnică a întreprinderilor industriale şi dotarea economiei agrare cu utilaje perfecţionate. Moara Mare timişoreană era considerată, ca dotare tehnică, printre cele mai importante din Ungaria. Prelucra anual peste 6.000 vagoane de cereale şi exporta masiv în Germania, Olanda, Bosnia, Herţegovina, Franţa⁷.

Întreprinderea de Pălării "Paltim" îşi începe activitatea în anul 1900. Aduce maşini şi specialiştii din străinătate, fiind considerată una din cele mai recunoscute fabrici ale vremii. Realiza produse de excelenţă calitate şi decenii la rând a dominat piaţa din Europa, S.U.A., America de Sud⁸. Fabrica de Pantofi "Turul", întemeiată în anul 1900, avea instalaţii sub licenţă americană. Exporta produsele în Anglia, Olanda, Elveţia, Franţa, S.U.A., etc.⁹. Filatura din Timişoara, avea utilaje moderne, producea anual 2 milioane suluri de fire şi exporta masiv în România, Serbia, Egipt, Austria, Asia Mică¹⁰.

Utilajele moderne (locomobile, batozele, maşini de semănat, maşini de secerat) îşi croiesc treptat drumul în agricultura Banatului. Posibilităţile sporite de transport şi de valorificare prin firme specializate de comerţ accentuează interesul pentru introducerea inventarului agricol perfecţionat şi orientarea activităţilor agricole spre un curs profitabil. Preocuparea este evidentă la proprietăţile mari şi mijlocii. Statistica din anul 1895 consemnează existenţa în cele trei comitate a: 893 locomobile; 2440 batoze; 1972 secerători; 2547 semănători etc.¹¹. Numărul acestor utilaje nu este mare dar folosirea lor indică noua orientare modernă din agricultura bănăţeană. De altfel, Banatul istoric acoperea la începutul secolului al XX-lea peste o cincime (1/5) din producţia de cereale a Ungariei. Unele mari domenii agricole dispuneau de un important inventar agricol modern. Domeniul Csekonics din Jimbolia (36.740 jug.) utiliza 20 de batoze, 93 maşini de semănat, trei garnituri de locomobile, dispuneau de cale ferată internă, sistem de irigaţie, fabrică de prelucrare a laptelui etc.¹². Familia Ambrozi din Bazoş avea o moşie de 7210 jug, pe care utiliza două locomobile pentru

⁷ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timişoara. Monografie*, Ed. Mirton, Timişoara, 2002, p.273

⁸ *Ibidem*, p.272-273.

⁹ S. Borovszky, *Temesvár*, Budapesta, f.a., p.272.

¹⁰ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timişoara. Monografie*, Ed. Mirton, Timişoara, 2002, p.273.

¹¹ Lajos Kakucs, *Contribuţii la istoria agriculturii din Banat. Secolele XVIII-XIX*, Timişoara, 1998.

¹² *Ibidem*, p.111.

arat, șapte batoze, șapte mașini pentru legat snopi etc.¹³. Se menține, în mare parte, tradiția în efectuarea lucrărilor agricole, dar se produc și schimbări semnificative, constând din: selecționarea și tratarea semințelor; folosirea prășitoarelor etc. Se amplifică specializarea unor moșii în cultivarea plantelor tehnice: in, cânepă, sfeclă de zahăr, rapiță.

O componentă însemnată a procesului de modernizare a constituit-o sistemul de credit. După anul 1880, rețeaua instituțiilor de credit înregistrează o rapidă dezvoltare și acoperă toate zonele Banatului istoric, atât în centrele urbane, cât și în localitățile rurale mai mari. În anul 1909, comitatul Timiș avea 80 institute de credit, din care nouă erau românești; în comitatul Caraș-Severin funcționau 45 unități bancare, iar în comitatul Torontal activau 94. Cele trei comitate dispuneau în anul 1909 de 219 institute de credit, cu 70 mai multe decât în urmă cu zece ani. Majoritatea acestora erau unități bancare modeste, de fapt cooperative de credit, cu capitaluri sociale restrânse. Important este faptul că ele existau și activau, cu bune rezultate, și în numeroase localități rurale. În anul 1909 activau 45 bănci în cele opt orașe bănațene și 174 în localitățile rurale. Unele comune aveau chiar 2-4 asemenea institute de credit: Lovrin-4; Ghilad-3; Ciacova-3; Liebling-3; Mehala-3; Ghizela-2; Orșova-2 etc. Au avut un rol însemnat în impulsivizarea fenomenelor de modernizare prin finanțarea activităților din industrie, comerț, transporturi, agricultură, prin susținerea eforturilor de urbanizare și dezvoltare a așezărilor orășenești și rurale¹⁴.

Progresul economic înregistrat la începutul secolului al XX-lea și, în special, dezvoltarea importantă a ramurilor industriale, a rețelei bancare și a transporturilor au generat reorientări în structura ocupațiilor persoanelor active. În larga paletă a ocupațiilor se înregistrează noi domenii de activitate, specifice civilizației moderne, precum: angajații în serviciul transporturilor feroviare, angajați ai instituțiilor bancare, ai transportului în comun (tramvaie în Timișoara), ai serviciului de telefonie și deservire a populației prin comerț, poștă etc. Recensămintele din anii 1900 și 1910 atestă cu claritate această realitate.

Într-un interval de numai zece ani, populația ocupată și dependentă de sectoarele industriei, comerțului, creditului, transporturilor și comunicațiilor a înregistrat o creștere cu 58.346 persoane. A reprezentat o creștere semnificativă dacă avem în vedere faptul că în acest interval de timp populația totală a Banatului a sporit cu numai 51.793 locuitori. Înseamnă că o parte a locuitorilor de la sate s-au desprins de ocupațiile agricole tradiționale și s-au orientat spre activitățile economice legate de evoluția modernă a societății. Datele statistice oferite de recensămintele timpului atestă faptul că aproape o treime (32,2%) din populația Banatului (activă și întreținută, respectiv pasivă) era în

¹³ S. Borovszky, *op.cit.*, p. 173.

¹⁴ Ioan Munteanu, *Mișcarea națională din Banat. 1881-1918*, Timișoara, 1994, p. 64-66.

Tabel 3. Populație activă și dependentă de ramuri economice. Numărul și procentul de locuitori.¹⁵

Comitat/ oraș	Industrie			Comerț și credit			Transporturi și comunicații			Total		
An	1900	1910	Creștere	1900	1910	Creștere	1900	1910	Creștere	1900	1910	Creștere
Caras- Severin	45654	59970	14316	5994	8136	2142	3907	11773	2866	77394	93155	15761
	10,8	12,9	2,1	1,4	1,8	0,4	2,0	2,5	0,5	17,5	20,0	2,5
Timiș	40217	46928	6711	6932	9012	2080	4490	5940	1450	51651	61916	10265
	10,8	11,7	0,9	1,8	2,3	0,5	1,1	1,5	0,4	13,2	15,5	2,3
Torontal	63869	74539	10640	12370	16866	4496	7318	10560	3242	83559	101992	18433
	10,8	12,5	1,7	2,1	2,8	0,7	1,2	1,8	0,6	14,1	17,2	3,1
Timișoara	20095	28235	8140	5658	7469	1811	5174	6508	1334	30931	42227	11296
	33,9	38,9	5,0	9,6	10,3	0,7	8,2	9,0	0,8	52,2	58,2	6,0
Vârșeț	6157	7035	880	1774	2014	240	1266	1241	-25	9195	10293	1098
	24,4	25,7	1,3	7,0	7,4	0,4	5,0	4,5	-0,5	36,4	37,6	1,2
Pancevo	5035	5870	840	1952	2267	315	868	1203	335	7857	9350	1493
	26,4	28,2	1,8	10,3	10,9	0,6	4,6	5,8	1,2	41,3	44,9	3,6
Total	181027	222577	41550	34680	45764	11084	28023	37225	9202	260587	318933	58346
	19,5	21,8	2,3	3,2	3,5	0,3	3,7	4,2	0,5	29,1	32,2	3,13

anul 1910 legată și dependentă de aceste activități moderne. Ponderea este mai ridicată în centrele urbane. În Timișoara, 58,2% din populație era dependentă de aceste activități; în Pancevo 49,9%; în Caransebeș 48,3%; în Lugoj 51,8%; Biserica Albă 38,9%; Becicherecul Mare 44,5; în Kikinda Mare 35,1%; în Vârșeț 37,6%¹⁶. Afluența forței de muncă spre aceste sectoare moderne se explică prin atenția acordată condițiilor de muncă și de pregătire profesională, întemeierii de noi întreprinderi și instituții cu aceste profile, salarizări corespunzătoare. Fiecare întreprindere își asigura pregătirea calificată a angajaților prin cursuri de seară sau școli de ucenici. Camera de Comerț și Industrie din Timișoara acorda anual burse pentru specializarea în străinătate¹⁷. Locuitorii satelor bănățene rămân legați, prioritar, de ocupațiile agricole tradiționale. Dar și în lumea rurală sunt evidente tendințele de rupere de această realitate și de încadrare în activități care defineau evoluția spre un nou statut social. Fenomenul este destul de pronunțat în o serie de localități rurale mai mari care căutau să se apropie de nivelul unei civilizații urbane. Populația dependentă de activitățile moderne menționate reprezintă: 54,9% în Oravița; 65,2% în Orșova; 77,4% în Reșița; 34,1% în Făget; 54,9% în Jimbolia; 42,1% în Periam; 36,7% în Sânnicolaul Mare; 40,0% în Lipova; 40,1% în Ciacova etc.¹⁸.

Cu siguranță, ocupațiile considerate industriale în unele din aceste localități rurale erau, în realitate, activități meșteșugărești, familiale sau cu un număr restrâns

¹⁵ *Magyar Statisztikai Közlemenyek*, vol.48, Budapesta, 1913, p. 24-27.

¹⁶ *Idem*, p. 706-743.

¹⁷ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara. Monografie*, Ed. Mirton, Timișoara, 2002, p. 270-274.

¹⁸ *Magyar Statisztikai Közlemenyek*, vol.48, Budapesta, 1913, p. 696-743.

de angajați. În mai mică măsură erau activități industriale propriu-zise, orientate pre prelucrarea produselor agricole, producerea materialelor de construcție. Majoritatea satelor bănățene aveau, încă, un număr restrâns de locuitori orientați spre activități productive desprinse de ocupațiile agricole. În localitatea Balinț, erau legați de asemenea activități 16,4% din locuitori, în Dalboșeț-5,3%; în Berliște-10,6%; în Ghertenis-6,6%; în Igris-11,4%; Lovrin -20,7%; Saravale-10,1% etc.¹⁹.

Procesul de modernizare în majoritatea localităților rurale se desfășura lent, dar orientarea și evoluția în acest sens sunt evidente.

Dezvoltarea economică înregistrată în localitățile bănățene la începutul secolului al XX-lea și diversificarea ocupațiilor productive s-au corelat cu extinderea rețelei școlare și creșterea gradului de instruire a populației. Au definit componente majore în evoluția modernizării din societatea europeană. Banatul istoric s-a integrat în această evoluție și a receptat nevoia sporită de instruire a oamenilor, pretinsă de civilizația modernă. Atestă această realitate procentul ridicat al știutorilor de carte.

Tabel 4. Știutorii de carte în vârstă de peste 6 ani (în procente). ²⁰

Anul/ Comitat/Oraș	Caraș- Severin	Timiș	Torontal	Timișoara	Vârșeț	Pancevo	Media Banat
1900-în procente	42,9	55,0	57,2	77,2	73,7	72,8	63,1
1910-în procente	50,7	62,1	64,7	80,9	76,8	74,3	68,3
Creștere - în procente	7,8	7,1	7,5	3,7	3,1	1,5	5,2

Într-un interval de un deceniu ponderea știutorilor de carte cu vârsta de peste șase ani a crescut cu 5,2%, creștere superioară dinamicii demografice din provincie, care a înregistrat un spor de numai 3,4%. Înseamnă că s-a accentuat interesul pentru frecventarea instituției școlare și s-a extins rețeaua școlară. În anul școlar 1907/1908 erau cuprinși în diferite forme de instruire: aproximativ 12,5% din totalul locuitorilor comitatului Caraș-Severin; 16,5% în comitatul Timiș; 15,3% în comitatul Torontal; 14% în Timișoara; 17% în Vârșeț; 16,2 % în Pancevo. Semnificativă pentru procesul modernizării este diversificarea rețelei școlare și corelarea ei la noile cerințe în societate. În anul școlar 1907/1908 rețeaua instituțiilor de învățământ avea următoarea structură.

¹⁹ *Idem.*

²⁰ *Idem*, vol.42, Budapesta, 1912, p.34.

Tabel 5. Număr instituții școlare în anul 1907/1908.²¹

Profilul instituției	Caras-Severin	Timiș	Torontal	Timișoara	Vârșeț	Pancevo	Total
Grădinițele normale, regulate	18	37	117	8	4	6	190
Grădinițe-azil. Orfelinate	-	9	12	-	-	-	21
Școli elementare – zilnice	422	353	358	21	5	8	1167
Cursuri-școli de repetiție. Generale	330	176	191	6	1	-	704
Cursuri-școli de repetiție. Economice	34	143	119	1	1	-	298
Cursuri-școli de repetiție. Specializare	12	16	9	2	1	1	41
Școli de ucenici industriali	12	16	9	2	1	1	41
Școli de ucenici comerciali	3	3	2	1	1	1	11
Școli populare superioare. Băieți	-	-	-	-	-	-	-
Școli populare superioare. Fete	1	-	-	-	-	-	1
Școli civile. Băieți. Licee	5	2	3	1	-	1	12
Școli civile. Fete. Licee	6	3	6	4	1	2	22
Școli pedagogice. Educatoare	-	-	-	1	-	-	1
Școli pedagogice. Învățători	1	-	-	1	-	-	2
Școli pedagogice. Învățătoare	-	-	-	1	-	-	1
Total instituții școlare	843	758	826	49	15	20	2512

Cu excepția instituțiilor universitare, Banatul dispunea în preajma primului război mondial de toate formele moderne de învățământ, de la grădinițe, orfelinate, la școli de ucenici, licee, școli pedagogice. Interesul pentru consolidarea științei de carte și a cunoștințelor profesionale rezultă din organizarea unui mare număr de cursuri de repetiție la sfârșit de săptămână. Cursurile de repetiție de cultură generală erau urmate în anul școlar 1907/1908 de 26.716 persoane, iar cele cu profil economic de 22.926 persoane²². Școlile de ucenici cu profil industrial erau urmate de 6.023 elevi, iar cele cu profil comercial de 714 elevi²³. În anul școlar menționat, 6.737 tineri erau orientați spre o pregătire profesională care defineau activități economice moderne. Unele din cele 1.160 localuri de școală aflate în proprietatea sau folosința instituțiilor de învățământ elementar, zilnic, dispuneau de săli de sport, săli speciale pentru lucru manual, camere pentru material didactic, bibliotecă școlară²⁴. Tendința de a moderniza activitățile de învățământ este evidentă, deși dificultățile materiale frâneau desfășurarea normală a procesului respectiv.

Prefacerile importante care aveau loc în domeniile economice, în viața socială și culturală a comunităților bănățene sunt accentuate de preocupările pentru

²¹ *Idem*, vol.31, Budapesta, 1913, p. 486-487.

²² *Idem*.

²³ *Idem*.

²⁴ *Idem*, p.350-351.

introducerea și extinderea în cadrul așezărilor a elementelor moderne de civilizație. Fenomenul are amploare mai mare în centrele urbane, dar se derulează cu intensitate diferită și în localitățile rurale. În ședința ordinară a Congregației Comitatului Torontal din toamna anului 1893, vicecomitele Daniel este împuternicit să elaboreze planul de extindere a rețelei telefonice pe întreg teritoriul comitatului. Proiectul întocmit de vicecomite prevedea ca toate localitățile să fie legate telefonic de centrale de plasă, iar acestea cu capitala comitatului²⁵. Rețeaua telefonică este realizată în anii următori și se va întinde pe 455 km., costând 27.318 fl., din care statul a achitat 15.000 fl., iar restul localitățile rurale. Spre sfârșitul primei conflagrații mondiale, Direcția Poștei din Timișoara, care coordona activitatea în întreg Banatul istoric, avea în subordine 218 oficii poștale, 102 agenții telefonice și peste 7800 posturi telefonice²⁶. Construirea și punerea în folosință a centralelor electrice a însemnat pentru o parte din locuitorii Banatului un nou pas pe calea modernizării. Energia electrică este introdusă treptat, ca forță motrică, în unele întreprinderi industriale, în transportul în comun, iluminatul străzilor și al locuințelor. Puterea instalată a centralei electrice din Timișoara ajunge la 6.486.085 kw în anul 1914 și alimenta 1.426 motoare electrice, 2.286 becuri din iluminatul public și 70.862 becuri din locuințele private²⁷. Peste 7.000 familii utilizau în locuințe iluminatul electric. Timișoara a fost al doilea oraș de pe teritoriul României de azi care a introdus în exploatare tramvaiul electric. În anul 1919 lungimea liniei de tramvai electric era de 10,87 km și erau utilizate 34 vagoane pentru transportul călătorilor²⁸. Și orașul Vârșeț dispunea de centrală electrică în anul 1900, iar în comitatul Caraș-Severin funcționau 3 asemenea unități producătoare de energie.

Lucrări importante s-au desfășurat pentru introducerea canalizării și alimentării cu apă potabilă și menajeră în unele centre urbane, pentru amenajarea modernă a străzilor prin construirea de trotuare, pietruirea carosabilului. Vatra orașului Timișoara în anul 1912 cuprindea o suprafață de 72,4 ha. de străzi pavate sau asfaltate. A însemnat un efort financiar important din partea comunității timișorene²⁹. Lucrări de amenajare, însă de mai restrânsă amploare, s-au efectuat și în celelalte centre urbane ale Banatului istoric. Ele schimbau treptat înfățișarea localităților respective și ofereau alte condiții de viață locuitorilor lor. S-au efectuat lucrări pentru aprovizionarea cu apă potabilă a localităților prin săparea unor fântâni de mare adâncime; ample măsuri au fost întreprinse pentru desecarea zonelor bălțite sau mlăștinoase, pentru construirea de diguri în vederea limitării inundațiilor.

²⁵ *Dreptatea*, Timișoara, I, 1894, nr. 16, din 21 ianuarie, p. 4.

²⁶ I. Conciatu, *Timișoara. O scurtă monografie*, 1920, p. 53.

²⁷ J. Geml, *Alt-Temeswar. Im Letzten Halbyahrh undert 1870-1920*, Timișoara, 1927, p. 167.

²⁸ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara. Monografie*, Ed. Mirton, Timișoara, 2002, p. 248.

²⁹ *Ibidem*, p. 243.

Însemnate schimbări s-au produs în construirea caselor și modernizarea locuințelor. A definit o certă preocupare pentru ameliorarea condițiilor de locuit și de integrare în pretențiile unei civilizații moderne. Fenomenul este evident în centrele urbane, dar se manifestă și în localitățile rurale. Existența unui mare număr de întreprinderi de construcții, mai ales fabrici pentru producerea de cărămizi și țigle arse, duce la schimbarea parțială a înfățișării multor localități. Se manifestă mai ales în modul de construire a caselor. Este păstrată tradiția construirii caselor din văiuță, acoperite cu trestie sau paie, mai cu seamă în zonele de câmpie. Însă, în vatra așezărilor bănațene își ocupă locul tot mai numeroase case construite din cărămidă arsă sau piatră, cu coperiș de țiglă. Exemplificăm cu datele oferite de recensămintele anilor 1900 și 1910.

Tabel 6. Tipuri de construcție a caselor (în procente)³⁰

Tipul de construcție	Caraș-Severin		Timiș		Torontal		Timișoara		Vârșet		Pancevo		Media	
Anul	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Construite din piatră și cărămidă	27,9	32,4	12,5	14,8	9,9	11,6	47,4	62,6	30,3	43,2	36,2	35,4	27,5	33,3
Case cu fundament de piatră și pereți din văiuță	9,7	11,1	7,1	19,0	6,4	18,7	10,2	15,1	38,1	31,8	8,6	15,9	13,4	18,6
Construite din văiuță sau pământ	6,9	6,2	58,3	47,7	82,3	68,7	38,8	20,7	31,5	25,0	55,0	48,3	45,3	36,1
Construite din lemn; alte materiale	55,5	50,3	22,1	18,5	1,4	1,0	3,6	1,6	0,1	0,0	0,2	0,4	13,8	12,0
Acoperite cu țiglă	28,2	47,5	46,4	63,1	46,1	66,3	50,3	80,0	82,9	91,7	93,2	96,5	57,8	74,2
Acoperite cu trestie; paie	12,1	9,0	44,7	31,9	49,4	31,6	14,1	6,6	2,3	0,7	6,6	3,2	21,6	13,8
Acoperite cu șindrilă	59,7	43,5	8,9	5,0	4,5	2,1	35,6	13,4	14,8	7,6	0,2	0,8	20,6	12,0

În cursul unei perioade de zece ani, ponderea caselor construite din piatră și cărămidă a crescut cu 5,8%; de celor cu fundament de piatră și pereți din văiuță a sporit cu 5,2%. În schimb, s-a redus ponderea caselor construite din văiuță, pământ sau lemn. Și mai evidentă este noua orientare în privința materialelor utilizate la acoperirea construcțiilor. Ponderea caselor acoperite cu țiglă a crescut cu 16,4% în acest interval de 10 ani. Preocuparea pentru a realiza construcții mai rezistente, mai spațioase, după cerințele unei civilizații moderne, se amplifică la sate și mai cu seamă în centrele urbane. În anul 1910, din totalul caselor existente în Banat, 51,9% erau construite din piatră și cărămidă sau aveau fundament din piatră și pereți din văiuță.

³⁰ *Magyar Statisztikai Közlemenyek*, vol.42, Budapesta, 1912, p. 37-38.

Aproape trei pătrimi (74,2%) erau acoperite cu țiglă. În Lugoj din cele 2.839 clădiri ale orașului, 1.801 erau construite din piatră și cărămidă arsă (63, %). În Caransebeș, din cele 1.406 clădiri existente, 549 erau construite din piatră și cărămidă³¹. Un interes sporit se poate constata pentru realizarea unui anumit confort prin construirea de locuințe cu două sau mai multe camere, dotate cu bucătărie, camere pentru servitori și chiar băi. A existat o certă preocupare pentru ameliorarea condițiilor de locuit prin reducerea numărului de persoane care locuiau într-un apartament sau într-o cameră. Structura locuințelor existente în anul 1910 confirmă această realitate.

Tabel 7. Structura locuințelor în anul 1910³¹

Comitat/ oraș	Număr locuințe, camere, dependințe								Nr. persoane la	
	Case	Apartamente	Camere de locuit	Bucătării	Antreu	Băi	Dormitoare	Camere servitori	1 apartament	1 cameră
Caraș- Severin	93996	105939	144834	100578	5702	611	115	1545	4,40	3,22
Timiș	82090	96229	143718	88058	6285	370	177	1290	4,16	2,79
Tbrontal	117192	141904	214021	131791	12717	584	302	2447	4,19	2,78
Timișoara	6252	18073	30414	17517	3010	1241	181	1463	4,01	2,38
Vârșeț	4837	7522	12420	6763	841	76	46	237	3,64	2,20
Pancevo	2927	5611	9358	5256	1881	104	35	257	3,71	2,22
Total Banat	307294	375278	554765	349963	30436	2986	856	7239	4,21	2,85

Considerăm că procesul de ameliorare a condițiilor de locuit se găsea încă într-o fază incipientă la începutul secolului al XIX-lea, dar noua tendință este clară și se manifestă în primul rând în mediul urban. În Timișoara, la o casă revin, în medie, 2,9 apartamente și 4,9 camere, la care se adaugă bucătării, băi, dormitoare, antreu, camere pentru servitori. Reveneau la o cameră de locuit doar 2,38 persoane, ceea ce corespundea unor condiții decente de viață pentru perioada de timp la care ne referim. În comitatul Caraș-Severin revenea la o casă, în medie, 1,6 camere de locuit și 3,22 persoane la o cameră. Situația era mai bună în comitatul Torontal, unde la o casă reveneau 1,8 camere de locuit și 2,78 persoane la o cameră. Efortul locuitorilor satelor de a construi case mai spațioase, mai trainice, dotate cu unele dependințe pretinse de civilizația modernă este vizibil, deși nu se manifesta cu intensitate.

Schimbarea care se realizează treptat în înfățișarea așezărilor din Banatul istoric rezultă cu claritate și din comparația cu situația existentă în alte regiuni ale Ungariei în preajma primului război mondial. În anul 1910, media pe întreaga Ungarie a caselor din piatră și cărămidă arsă era de 21,3%, iar în Banat de 33, %, în Transilvania

³¹ *Idem*, vol. 61, Budapesta, 1916, p. 8-9.

de 23,9% etc. Casele și dependințele acoperite cu țiglă reprezentau în toată Ungaria 37,3%, iar în Banatul istoric 74,1%. Din acest punct de vedere, Timișoara și chiar Vârșeu depășeau alte orașe importante ale Ungariei³². În anul menționat, Timișoara avea 344 edificii cu un etaj, 148 cu 2 etaje, 9 cu trei etaje; Vârșeu avea 95 clădiri etajate, iar Pancevo 46. Edificii asemănătoare ocupă un loc tot mai important și în urbanistica comitatului Caraș-Severin, unde sunt înregistrate 525 clădiri etajate.

Mutații evidente se produc și în mentalitatea oamenilor, în modul în care concep condițiile de viață. Pentru o parte din populația bănățeană, o casă nu mai constituie acum doar un simplu adăpost, o locuință, ci și o modalitate de a afișa o anumită condiție economică și socială, de a defini o situație materială. Foarte mulți din cei plecați în S.U.A. spre sfârșitul secolului al XIX-lea și reîntorși în localitățile natale au investit economiile în construirea de case încăpătoare, trainice sau în cumpărarea de pământ. Fenomenul respectiv a generat o nouă mentalitate la sate, care și-a avut și unele consecințe negative. Unii săteni, cu pământ puțin și venituri reduse, s-au împrumutat la bănci pentru construirea de case mari. Au ipotecat o parte din pământ, pe care l-au pierdut prin neachitarea datoriei la bancă. Redactorii ziarului „Drapelul” din Lugoj au condamnat adeseori asemenea stări de lucruri, arătând că numeroși țărani cu avere puțină au început „a-și zidi locuințe peste puterile lor, au băgat bani în ziduri care nu aduc nici un profit, și-au ipotecat pământul, pe care apoi l-au pierdut la licitație”³⁴. Redactorii ziarului amintit nu se arată ostili procesului de modernizare, dar considerau că emanciparea satelor se putea realiza numai prin creșterea puterii economice a gospodăriilor țărănești, prin evitarea contractării unor datorii mari și ipotecarea pământului³⁵. Pentru gospodăriile țărănești mai sărace, ipotecarea pământului în vederea construirii de case luxoase poate fi o reală nenorocire. „Risipa, luxul și necumpătarea sunt frați de cruce cu ușurătatea și nesocoteala”³⁶, concluzionau redactorii apreciatului ziar lugojean.

Încurajând efortul de emancipare economică al țăranimii bănățene, de ameliorare și modernizare a condițiilor de viață, presa românească a combătut exagerările și unele mentalități păgubitoare, intrate în viața satului prin dorința de a fi „în pas cu moda”. Gazeta „Foaia Oraviții”, în articolul „Lux și modă” condamnă acei

³² I. Munteanu, *Așezările din Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea. Studii de imagine*, în „Identitate și Alteritate. Studii de imagologie”, vol. II, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, p. 309.

³³ *Ibidem*, p. 307.

³⁴ *Drapelul*, Lugoj, I, 1901, nr.68, din 25 august/7 septembrie, p. 3.

³⁵ I. Munteanu, *Imaginea satului în presa românească din Banat la începutul secolului al XX-lea*, în „Identitate și Alteritate. Studii de istorie politică și culturală”, vol. 3, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 300-301.

³⁶ *Drapelul*, Lugoj, I, nr.68, din 25 august/7 septembrie, p. 3.

țărani care au recurs la vânzarea de pământ „numai pentru ca să împlinească pofta nesățioasă a copiilor de a se ține la modă, de a trăi în deșertăciuni lumești, în pofta de a-și înfrumuseța corpul cu felurite haine, aur, salbe de galbeni”³⁷. Presa românească a lat mereu atitudine față de această orientare spre lux și cheltuieli nechibzuite, care însoțea procesul de modernizare din lumea satelor bănățene.

Modernizarea a fost un fenomen complex, care s-a desfășurat în localitățile Banatului istoric cu intensitate diferită la începutul secolului al XX-lea. A cuprins societatea în totalitatea ei, generând mutații importante în viața oamenilor, în convingerile acestora, în realitățile economice, sociale și culturale.

Abstract

The modernization was a complex phenomenon which included the entire historical Banat county, being materialized through specific economic, social and cultural manifestation. It also generated important changes both inside the structures of the society and in the mentality of the inhabitants. The new direction from certain domains (industrial, of transport, of credit system) defined essential elements in the process of modernization, causing different changes not only in the inhabitants' occupations, but also in their living conditions. In the wide range of occupations there are included new domains of activities, typical of modern civilization. The process of modernization was connected both with the extension of educational system and with the growth of people's educational degree. With the exception of university institutions, the Banat country had all the modern forms of scholar education.

The important transformations from society determined the accentuation of the concerns regarding the extension of modern civilized elements inside.

³⁷ *Foaia Oraviții*, Oravița, III, 1916, nr.105, din 23 iunie/6 iulie, p. 2.